

Білоус Н. М. Триптих Т. Г. Шевченка «Доля», «Муза», «Слава» в шкільному прочитанні // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – №21. – С. 267-272
Н. М. Білоус (м. Житомир).

Ніна БІЛОУС

ТРИПТИХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА «ДОЛЯ», «МУЗА», «СЛАВА» В ШКІЛЬНОМУ ПРОЧИТАННІ

У статті подано інтерпретацію триптиху Т. Г. Шевченка, яку можна використати на уроках української літератури в школі. Учням запропоновано поглянути на творчість поета з позицій його життєвого й творчого вибору, зробити висновки про художню та ідейну самобутність визначальних творів.

Ключові слова: *триптих, сегмент, інтерпретація, ліричний герой, поет.*

Програма з української літератури передбачає вивчення творчості Кобзаря у 5, 6, 7, 8, 9 класах. Уся творчість письменника поділяється на чотири періоди:

- I. 1837 – 1843 (рання творчість);
- II. 1843 – 1847 (період «Трьох літ»);
- III. 1847 – 1857 (період заслання);
- IV. 1857 – 1861 (пізній період).

Ці періоди по-різному представлені в шкільній програмі. З останнього – лише п'ять поезій («На панщині пшеницю жала...», «Я не нездужаю, нівроку...», «Чи не покинуть нам, небого...», «Доля», «Ісаія. Глава 35»).

Такий підхід до відбору творів пояснюється тим, що в останні роки свого життя Т. Шевченко написав значно менше, ніж в період «Трьох літ» чи в Орській фортеці на Кос-Аралі. Давалися знаки вимушене семирічне мовчання, підірване здоров'я, недремний поліційний нагляд, особисті негаразди. У 1857 р. було написано лише дві поеми – «Неофіти» і «Юродивий» (остання залишилась незакінченою); 1858 р. – п'ять невеликих віршів, серед яких триптих «Доля», «Муза», «Слава» (у програмі подано тільки «Долю»); 1859 р. – одинадцять віршів і одна поема; 1860 р. – тридцять п'ять поезій; 1861 р. – лише один вірш за десять днів до смерті.

Але це був час найвищого піднесення його творчості, час основоположних узагальнень попередніх духовних пошуків. Усі теми й проблеми попередніх років одна за одною були переглянуті, передумані й осмислені по-іншому. І всюди цей процес перегляду й переосмислення «ішов в одному й тому ж напрямку: відмова від зовнішнього ефекту, зосередження дії на внутрішньому світі й духовних цінностях людини; особливе відчуття вселенської злагоди, душевна рівновага, злиття зі Всесвітом в ідеальній гармонії»¹.

¹ Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. – К., 1998. – С. 36.

Оглянувши пройдений життєвий і творчий шлях, Т. Шевченко написав ліричний триптих «Доля», «Муза», «Слава», тема якого – поетичне осмислення пройденого шляху, свого призначення як митця, мети життя, самоусвідомлення поетом своєї творчості.

Перед роботою з учнями над творами потрібно ознайомити їх з поняттям триптих. Отже, триптих (у перекладі з грецької мови означає – складений утроє) – композиція з трьох самостійних, проте пов'язаних спільним ідейним змістом та мотивом мистецьких творів².

Варто наголосити учням, що триптих Т. Шевченка являє собою поетично-філософський синтез цілої лінії попередньої лірики. З'явився на початку нового етапу творчості Т. Шевченка і став цілком закономірним явищем для тодішнього психологічного й творчого стану поета. Пройшовши випробування засланням, він набув нового психологічного й життєвого досвіду, ще міцніше утвердився на своїх ідейних і морально-естетичних позиціях, по-новому почав оцінювати свій життєвий і творчий шлях. «Але зміст триптиха сягає далеко за рамки психологічної самооцінки – перед нами оригінальна концепція творчо-психологічного буття митця, твір філософського змісту»³.

Запис Т. Шевченка в щоденнику від 9 лютого 1858 року свідчить, що триптих був створений «без малейшого усилия»⁴ протягом одного дня в Нижньому Новгороді, де йому довелося затриматися на кілька місяців, чекаючи дозволу на в'їзд до столиці.

Триптих має струнку композицію – складається з трьох частин, кожна з яких має свою, проголошену в назві тему, що дає підстави розглядати твір як ідейно-художню цілість, в основу якої покладено певну конкретну світоглядну позицію. Яку саме? Це з'ясовують учні після прочитання триптиху й приходять до висновку, що Т. Шевченко усвідомлює свою долю, висловлює потребу по-новому поглянути на прожиті роки, осмислити моральний досвід свого життя.

Ядром авторської концепції митця є вірш «Доля». За жанровими ознаками «Доля» – вірш медитативного характеру, витриманий у формі звернення поета до власної долі. Мотив долі, зокрема, власної – один із наскрізних у поезії Т. Шевченка. Найяскравіше він окреслився у віршах періоду «трьох літ» і арешту поета. Учні пригадують і зачитують поезії «Минають дні, минають ночі», «Мені однаково, чи буду...», «Заросли шляхи тернами», «Чи то недоля та неволя» й роблять висновок, що ліричний герой вірша «Доля», загартований психологічно, зміцнілий, упевнений у своїй моральній правоті, зі спокійною гідністю оглядає не тільки життєву долю поета, а й долю творчу.

Невеликий за обсягом (18 рядків) вірш поділяється на кілька композиційно-сміслових сегментів, у яких реалізується логічний та емоційний розвиток теми. Перший сегмент: звернення до долі одразу починається з узагальненої позитивної характеристики її моральної поведінки по відношенню до поета:

Ти не лукавила зі мною,

² Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 695.

³ Мовчанюк В. П. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. – К., 1993. – С. 98.

⁴ Шевченко Т. Г. Автобіографія. Дневник. – К., 1988. – С. 339.

Ти другом братом і сестрою
Сіромі стала⁵.

Повертаючись до років дитинства, поет бачить одверту, часами сувору щирість долі, щирість, яка виявляється в її дружньому й водночас родинному ставленні до сіроми-хлопця, що самотужки, залишений напризволяще по смерті батька, здобував життєвий досвід, науку малярства. Другий сегмент: наполегливе шукання обдарованим хлопцем свого життєвого шляху, свого вчителя:

ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку
«Учися серденько; колись
З нас будуть люде», – ти сказала⁶.

Доля просить його старанно вчитися, обіцяючи за це гідне майбутнє. «А я й послухав, і учивсь, і вивчився». У наступних рядках гіркий сарказм, що виявляється надивовижу коротким і лаконічним: «А ти збрехала. Які з нас люде?».

Третій, кульмінаційний, сегмент починається переконано-рвучкими словами: «Та дарма! Ми не лукавили з тобою». Ліричний герой просто й несхитно йде шляхом правди, і в цьому – той вищий дар його Долі, тяжкої, але почесної.

Останній сегмент – це заключне речення, у якому йдеться про славу: «Ходімо дальше, дальше слава, А слава – заповідь моя» Т. Шевченко – людина мистецтва, і слава – як моральна винагорода за подвижницькі муки творчості та як свідчення живого відгуку його поезії в душах людей. Особливе значення це має в тій духовній ситуації, у якій створювався триптих: каторга заслання, особиста самотність й болісне відчуття глухоти й німоти збоку тих, кому адресована його поезія і хто, можливо, почав забувати про неї. Саме в цьому психологічному контексті зізнання поета про славу як свою заповідь стає і зрозумілим, і цілком виправданим.

Як бачимо, образ долі не одноплановий. На початку твору доля – як невидима субстанція, життєва дорога та далі як результат свідомих орієнтирів і критеріїв.

Другою частиною триптиха є «Муза», у якій поет розкриває, чим була і є в його житті поезія, які творчі радості вона йому дарувала. Перші два рядки:

А ти пречистая, святая,
Ти, сестро Феба, молодая...⁷

своїм змістом, стилем і ліричним тоном визначають характер вступної частини вірша, тема якої – глибока, уклінна вдячність музі.

⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861 рр. – С. 261.

⁶ Там само. – С. 261.

⁷ Там само. – С. 262.

Образ музи даний тут згідно з класичною традицією: муза – сестра Мусагета (проводиря муз) – Феба. Цей класичний образ сестри Феба перетворюється в живий, конкретний образ матері з певними національними рисами матері-селянки. Тема вірша розвивається як ряд особистих переживань поета, спрямованих до його музи-матері:

Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла.
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сивим сповивала
І колихала, і співала,
І чари діяла...⁸

Ця поезія дитячих естетичних переживань, поетичних спогадів, це чари природи: поле, воля на роздоллі, могила серед поля, сивий туман таємничий; це чари дитячих співів, може, перших поетичних імпровізацій:

О чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала⁹

Для музи своєї він знаходить найщиріші слова. Називає її зіронькою, пташечкою, порадицею, чарівниченькою. Вона дає поетові силу не загинути в розпачі, а піднятися над тугою неволі.

Поет жадає та сподівається й далі, до самого кінця, до скону, творити ту високу та чисту поезію правди, яку надихатиме йому муза. «Муза» – спочатку небесний образ, а далі - персоніфікується в образ матері. Поет прагне осмислити значення поезії у своєму житті, одночасно виразити суть власної творчості.

«Слава» – це своєрідний підсумок, критичний погляд на сказане в двох попередніх частинах триптиха. Тут ідеться про істинність слави. З іронією автор застерігає себе від самозвеличування, наголошуючи на тому, що говорити про славу треба диференційовано, розрізняючи славу справжню й славу фальшиву. Цей вірш складається із трьох частин. Початок – інтимно-суб'єктивний, пристрасне признання поета в жагучому прагненні слави, яку любить:

...Як щиру, вірну дружину,
Як безталанну свою Україну¹⁰.

Центральна частина – філософська медитація, яка протистоїть цьому жагучому прагненню й спрямована на те, щоб його розвіяти викриттям лихої суті слави, негативного змісту. З одного боку, засуджується слава царів, яка «у Версалі над злодієм набор розпустила». Це натяк на Наполеона III. Не краща й слава Миколи I, яка по шинках хилялася в Севастополі. У цій частині вірша Шевченко використовує бурлеск, поєднуючи його із сатирою.

⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861 рр. – С. 262.

⁹ Там само. – С. 262.

¹⁰ Там само. – С. 262.

У третій частині поет дає зовсім інше трактування слави, по-новому ставиться до неї. Він знав іншу славу, славу народну. Звертанням до неї і закінчується весь триптих:

Дай на себе подивитись,
Дай і пригорнутись,
Під крилом твоїм любенько
В холодку заснути¹¹.

Підсумком вивченої теми можуть бути такі запитання:

1. У якому році був написаний триптих ?
2. Як називається перший вірш ліричного триптиха? Яка його основна тема?
3. Назвіть основну думку поезій «Доля», «Муза», «Слава». Який мотив їх об'єднує?
4. Охарактеризуйте образ ліричного героя.
5. Яка із поезій, на вашу думку, є основною частиною триптиха?

Учитель робить висновок, що вірш «Доля» розкриває етичні підвалини внутрішнього життя й поведінки поета, як шлях правди розкриває етичний зміст його творчості, який визначає її ідейне спрямування. «Муза» показує, чим є для поета творче натхнення, його художня творчість. «Слава» показує, що дає й повинна давати творчість поета в соціальному плані та в духовному.

Кожен із віршів триптиха витриманий у своєму стилістичному ключі: «Доля» – у реалістичному, «Муза» – у романтичному, «Слава» – в іронічному, бурлескно-жартівливому.

Нина Билоус
Триптих Т. Г. Шевченко «Доля», «Муза», «Слава»
в шкільному прочтенні

В статтє подана интерпретация триптиха Т. Г. Шевченко, которую можно использовать на уроках украинской литературы в школе. Ученикам предлагается взглянуть на творчество поэта с точки зрения его жизненного выбора, сделать заключение о художественном и идейном своеобразии знаковых произведений.

Ключевые слова: триптих, сегмент, интерпретация, лирический герой, поэт.

Nina Bilous
Triptych of T. G. Shevchenko «Dolya», «Muza», «Slava»
in school reading

Interpretation the triptych of T.G. Shevchenko is given in the article which can be used on the lessons of Ukrainian literature at school. It is suggested to give a glance students on creation of poet from positions of him vital and creative choice, to draw conclusion about artistic and ideological originality of determining works.

Keywords: triptych, segment, interpretation, lyric hero, poet.

¹¹ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: у 12 т. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861 рр. – С. 264.